

dat de Bosrietzanger zeker niet algemeen in bouwland broedt. Slechts in 5 van de 92 akkerlandblokken merkten we de soort op, te weten op vochtig zandige of kleiige percelen. In werkelijkheid zal het algemeenheidspercentage (zie p. 164) echter wel hoger zijn dan 6, omdat de Bosrietzanger niet bepaald opvalt en vooral 's avonds zingt. Treffend is in dit opzicht, dat in een der opnamen de vogel pas werd opgemerkt, toen we er na een eraan gekoppeld familiebezoek om elf uur weer doorkwamen en hem bij helder maanlicht in het graan hoorden zingen. Verder is het heel begrijpelijk, dat de Bosrietzanger hier minder algemeen in bouwland lijkt voor te komen dan in Duitsland, omdat grasland bij ons door de lagere graanprijzen vaak meer opbracht en het bouwland dus meer naar de drogere gronden teruggedrongen werd, waar blijvend grasland niet zo goed wil. Dit kan uiteraard door optrekking der graanprijzen in Europees verband wel eens veranderen. In welke akkergewassen werd de Bosrietzanger nu door ons aangetroffen? Tot nu toe alleen in de graansoorten rogge en haver met voorkeur voor eerstgenoemd gewas. Dit laatste stemt overeen met wat Makatsch aangeeft, want hij noemt rogge ook als eerste.

Hoe staat het nu met de *Rietzanger*? Kist vermeldt in de Vogelgids „soms in bouwland”, en in The Handbook of British Birds schrijft Tucker o.a. „More rarely in copses or bushy places away from water, and, at least on Continent, in corn or other crops.” In de geraadpleegde Duitse boeken staat dit echter niet aangegeven. De Rietzanger lijkt dus tot heden maar zelden in akkergewas te broeden, hetgeen door ons veldonderzoek bevestigd wordt.

Immers, in slechts 3 van de 92 door ons opgenomen 10-hectare-bouwland-blokken werd deze soort waargenomen en in 2 daarvan bevond de Rietzanger zich òf in het riet van droge sloten òf wel vloog hij heen en weer tussen de gerst en een rietzoom van een kreekachtig water. Slechts in het ene overblijvende geval moet broeden in het bouwgewas zelf wel zeer waarschijnlijk geacht worden. Op 7 juni van dit jaar hoorden we namelijk op 2, van de sloten verwijderde, plaatsen in het gewas de Rietzanger zingen. Het betrof een blok-transsect, lang 1 km en breed 100 m, onderdeel van een wel 100 ha groot blok hoog en dicht koolzaad in de nieuwe polder Oostelijk Flevoland. Wat ons destemeer verraste was, dat op talrijke borden afschrikwekkend stond aangegeven „bespoten met gifstoffen”! Dit was een reden te meer voor ons geweest om op de terugreis uit Friesland dit terrein op te nemen in de stellige verwachting, dat we het gemakkelijk met de telling

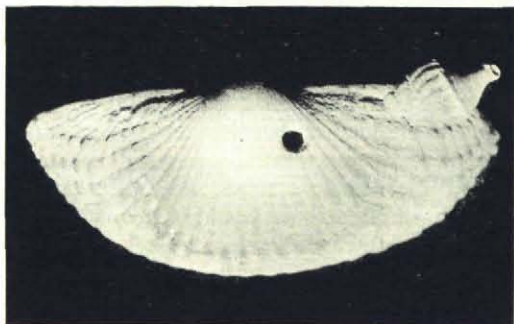
would hebben. Inderdaad was het aantal vogels gering, maar de kwaliteit viel mee. Naast slechts 1 Veldleeuwerik, 1 Houtduif, 3 Fazanten en een vijfje Wilde eend met 5 jongen (in een der diepe sloten zonder begroeiing tussen de brede kavels), behalve de 2 Rietzangers 1 boven het koolzaad jagende Velduil. Evenals voor verscheidene andere vogelsoorten zou broeden in bouwland voor Bosrietzanger en Rietzanger een niet te onderschatten voordeel kunnen betekenen. Goede dekking, weinig verontrusting en gevaar voor roofdieren in het dichte en vaak hoge gewas, bovendien laat oogsten. Nu komt echter de grote „maar”: de bespuitingen met insecticiden, die de insectenstand, zoals beoogd, verminderen en verder verderfelijk kunnen werken.

Wageningen,

Prof. Dr. D. M. DE VRIES,
G. DE VRIES-SMEENK.

Kokkels als prooidieren. Mossels, in het bijzonder de algemene Kokkel (*Cardium edule*), bezitten in hun omhullende schalen, die door krachtige spieren kunnen worden gesloten, een goede bescherming van hun weke lichaam tegen roofvijanden. Niettemin vormen ze een belangrijk voedsel van uiteenlopende diersoorten, zoals Scholeksters, Zilvermeeuwen, zee-sterren en tepelhoorns, die elk op hun manier de hindernis van de gesloten schalen weten te omzeilen. Tot de belangrijkste predatoren van de Kokkel behoren de tepelhoorns (slakken van de fam. Naticidae). De aan de oppervlakte vertoevende Kokkels worden aangevallen door de vrij dicht onder het oppervlak gravende tepelhoorns. Deze bezitten op de slurf een kliertje, dat een zuur afscheidt, waarmee een rond gaatje in de kokkelschelp wordt gemaakt. Daarna worden met de lange rasptong de zachte delen van de mossel verorberd.

In 1947 werd bij de watertoren te Deventer een puls boring uitgevoerd, waarbij van een diepte van ongeveer honderd meter vele intacte schelpen van zeelakken en zeemossels, benevens een wervel van een jong hert en stukjes hout te voorschijn kwamen. In 1965 werd hier weer een boring verricht, echter op zodanige wijze, dat de meeste schelpen vernield werden. De uit diepere lagen afkomstige schelpen bevonden zich in een slibarm milieu dan de hoger gevonden overblijfselen, waarin ook schelpen aanwezig waren. Op een diepte van 130 meter stootte men op brak water. Mevr. Van der Feen, die de schelpen determineerde, was van oordeel, dat de weekdierresten uit het plioceen stammen, daar het gidsfossiel *Bittium reticulatum* vrij veel in het materiaal voorkwam.

Schelp van *Cardium edule* met boorgaatje. Deventer.

Het algemeenste maritieme weekdier bleek *Cardium edule* te zijn. Vele schelpen hadden een klein rond gaatje met gladde randen (zie figuur), kennelijk veroorzaakt door de eveneens in het schelpenmateriaal gevonden *Natica*. Het talrijke voorkomen van aldus gepredateerde Kokkels zou kunnen worden verklaard door een betere conservering van de aangetaste schelpen. Een meer voor de hand liggende verklaring is echter dat de predatie door *Natica* veelvuldig plaats vond.

Ik ben er niet achter kunnen komen of er meer dan één soort van het geslacht *Natica* aanwezig was, daar vele resten niet verder dan tot op het genus waren te determineren. Van één *Natica*-vondst uit het plioceen te Deventer is de soort wel bekend. Dit is *Natica millepunctata*.

Deventer,

J. KLEINHOUT.

Kasteel Nederhemert en de vleermuizen. Niet alleen natuurliefhebbers maar ook kasteelminnaars — en dat gaat dikwijls samen — zullen, voor zover zij het al niet wisten, met belangstelling in het artikel van A. van Wijngaarden en S. Braaksma op p. 110 e.v. van deze jaargang hebben gelezen, hoe waardevol kasteelkelders kunnen zijn voor de huisvesting van vleermuizen. Zij zullen wellicht met verbazing hebben gezien, hoe gering het aantal kasteelkelders is, waar deze dieren het naar hun zin hebben. En zij zullen gaarne willen delen in de begrijpelijke teleurstelling van de auteurs over het dreigende verlorengaan van de kelders van het kasteel Nederhemert voor deze blijkbaar alom verjaagde dieren. Maar er is één passage in dit artikel, welke noodzakelijk om een kanttekening vraagt en dat is, waar de auteurs de toekomstige restauratie van het kasteel Nederhemert blijkbaar zien als een uitloeijsel van „de Nederlandse keuken-aan-kant-mentaliteit”. Het zijn

dan wel in de eerste plaats de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen maar in niet mindere mate de promotoren van deze restauratie, het Ministerie van C.R.M. en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, aan wie deze mentaliteit klaarblijkelijk wordt toegeschreven. Het is jammer, dat het verder zo leesbare artikel door deze van kortzichtigheid niet vrij te pleiten tirade wordt ontsierd.

Nu het kasteel Nederhemert een misschien wat onverwacht belang voor biologen blijkt te hebben, is het goed er eens op te wijzen, dat het niet alleen om die reden maar ook en dan toch wel in de eerste plaats als kasteel, als monument dus, van bijzondere waarde is. Vóór de oorlog, toen het grootste deel van het middeleeuwse muurwerk achter latere toevoegingen schuil ging, was dit niet zo duidelijk. Maar sterk is dat gaan spreken, nadat het kasteel in de oorlog was uitgebrand, allerlei 19de-eeuws muurwerk was verwijderd en Dr. J. G. N. Renaud van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek de ruïne en de ondergrond aan een archeologisch onderzoek had kunnen onderwerpen.

Op zeldzaam overzichtelijke wijze kwam hier toen te voorschijn de geleidelijke ontwikkeling uit één enkele grote en zware donjon of woontoren van omstreeks 1300 tot een omvangrijk 16de-eeuws edelmanshuis.¹⁾ En eerst toen is het oog gevallen op het voor ons land waarschijnlijk unieke zg. Boheemse gewelf boven de grote kelder in het oudste gedeelte. Dit is een koepelgewelf op rechthoekig in plaats van op een normaal vierkant grondplan.

Zo ontstond gemakkelijk het inzicht, dat dit belangrijke kasteelcomplex niet verloren diende te gaan. Natuurlijk is overwogen, of instandhouding als ruïne mogelijk was. Maar die mogelijkheid moest worden verworpen. In landen, waar men in natuursteen bouwt, kan men ruïnes eeuwenlang in stand houden. Onze Nederlandse baksteen deugt niet voor ruïnes. Bakstenen muurwerk watert in en vriest kapot. Daarom werd besloten de ruïne zover te herstellen, dat er weer een gebouw met een dak, vensters en vloeren zou ontstaan. Het is alleen aan tijdelijk geldgebrek te wijten, dat deze restauratie nog niet verder is gekomen dan voorbereidende werkzaamheden en noodherstel.

Men kan zich afvragen: wat bedoelen de beide auteurs met „Nederlandse keuken-aan-kant-mentaliteit”? Waarschijnlijk hadden zij met de blik op het buitenland liever een schilderachtige en voor vleermuizen logeabele ruïne willen behouden. Hoe weinig dat mogelijk is, bleek wel duidelijk in de zomer van 1966, toen nog geheel onverwachts de 16de-eeuwse traptoren vrijwel volledig instortte. Wanneer

de restaurateurs aan Nederhemert niet hun zorgen gaven, dan zou het hele kasteel in een vrij snel tempo ten onder gaan. Het verblijf van de vleermuizen zou daarmee gerekt, maar zeker niet voor lange tijd gewaarborgd worden.

De auteurs zullen moeten toegeven: vleermuizen in een kelder zijn aardig, maar zij horen er niet, wanneer hun aanwezigheid het bewijs vormt van verval. En niemand zal toch een belangrijk monument willen laten vervallen alleen om het voortbestaan van een aantal dieren te rekken, te minder omdat verval uiteindelijk tot ondergang moet leiden.

Wil men de vleermuizen woonruimte verschaffen, dan zou men het liever niet in kasteelkelders, maar in andere ruimtes, waar geen tegenstrijdige belangen met elkaar botsen.

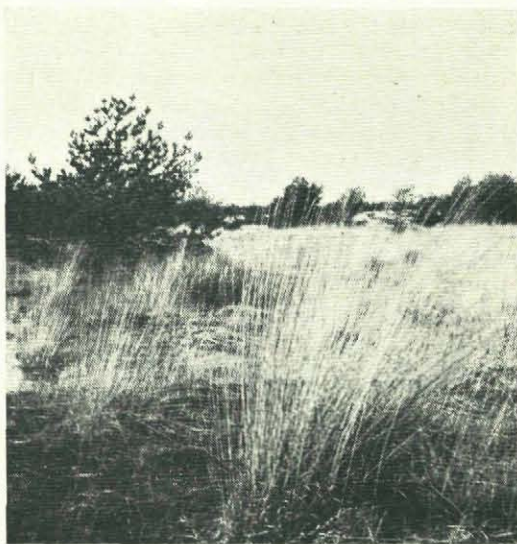
Tenslotte kan de vraag gesteld worden: staat het vast, dat na de noodzakelijke restauratie de kelders van Nederhemert alle aantrekkingskracht voor de vleermuizen verloren zullen hebben? Als ernstige belangen zich er niet tegen verzetten, zal de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen deze sympathieke dieren gaarne als welkome medebewoners blijven beschouwen.

¹⁾ Zie van schrijver dezès: 25 jaren Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, 1940-1965 (Arnhem, 1965), p. 40, 154.

D. J. G. BUURMAN,
directeur Stichting Vrienden der
Geldersche Kasteelen.

Rietgorzen in de winter. De zo bekende Rietgors (*Emberiza schoeniclus*) is een opvallende verschijning op zijn broedplaatsen: rietvelden, venen en vochtige beemden, zulks in tegenstelling tot zijn medebewoners van het rietzangers-geslacht *Acrocephalus*. Hij voedt zich daar weliswaar hoofdzakelijk met allerlei zaden van oeverplanten en grassen, maar in het voorjaar en in de zomer toch ook met insecten en kreeftachtigen. Hoewel de meeste Rietgorzen wegtrekken, overwinteren er ook. Op daartoe geschikte terreinen valt het aantal overwintelaars meermalen niet tegen; soms zelfs kunnen er verrassend grote troepen van worden aangetroffen.

Reeds voor wij met onze vogeltellingen in het raam van het 2-km-transsect-onderzoek en 10-ha-blok-onderzoek (dit laatste in samenwerking met het R.I.V.O.N.) aanvingen, waren troepen Rietgorzen ons uit de trektijd in het voorjaar bekend. Dan deden zij soms het andere vinkachtigen, waaronder in de eerste plaats de gewone Vink, geploegde en ingezaaide akkers krioelen van de vogels. Onder de ten-

Winterkwartier van de Rietgors in een uitgestoven gedeelte van de Loonse en Drunense Duinen (NB.) met Pijpestrootje en vliegdennen.

gevolge van het misbruik van beruchte zaadontsmettingsmiddelen en andere landbouwgiften gedode zaadeters zullen Rietgorzen wel niet ontbroken hebben. Immers wordt volgens P. A. D. Hollom graan door hen niet versmaad.

Wat zijn nu de overwinteringsplaatsen van de Rietgors? Gezien het voorafgaande over broedterrein en voedsel, is het niet verwonderlijk, dat men hen dan veelvuldig in ongemaaide rietvelden aantreft. Volgens Sebastian Pfeiffer kan hun maal wekenlang uit rietzaad bestaan. Vreemd keken we echter op, toen we op 17 december 1961 twee Rietgorzen op de droge Edese heide aantroffen. Na inlichtingen bij anderen te hebben ingewonnen, werd ons duidelijk, dat dit winterse verblijf van de Rietgors op de heide geen op zichzelf staand geval was. Evenwel, slechts in 2 van de 11 opgenomen heide-transsecten troffen we deze soort aan. Ook in 1 van de 12 akkerland-transsecten (een mannetje onder 17 Vinken in een houtwal langs een akker dichtbij een boerderij). Hiertegenover stond het voorkomen in 5 van de 6 bezochte rietvelden met een gemiddelde van 12 stuks per 2-km-transsect. Uit deze gegevens kon worden opgemaakt, dat de Rietgors in de winter een zeer algemene, bovendien selectieve (eigen) soort is voor de rietvelden (zie Het Vogeljaar, 1962, p. 296-303). Ons later begonnen 10-ha-blok-onderzoek bevestigde het winterse voorkomen van de Rietgors op de heide nadrukkelijk. In 14 van de 44 heide-blokken, dus in

32% van het totale aantal, werd de soort aangetroffen, echter in geringe aantallen (op zijn hoogst 5 met een gemiddelde van 0,8). De aanwezigheid van enige houtgroei, die dekkingsmogelijkheid biedt, zoals vliegdennen, bleek wel zeer bevorderlijk voor het voorkomen van de Rietgors op heide. Immers, slechts in 18% (3 op 17) van de kale heide werd de soort waargenomen tegenover 41% (11 op 27) van heide met houtgroei. De grootste verrassing in dit opzicht kwam echter op 11 januari 1964, toen we in gezelschap van de gebroeders-vogelaars A. B. L. M. en B. J. Wittgen bij Hoge en Lage Mierde aan de Belgische grens vanuit een dennenbos komende, een troep van ongeveer 150 Rietgorzen aantroffen. Deze verbleven in de struiken langs de bosrand, vanwaar zij telkens neerdaalden op een strook Pijpestrootje (*Molinia caerulea*). Van dichtbij konden we prachtig waarnemen, hoe de vogels eerst op de grond neerstreken, vervolgens op de lange halmen van genoemd gras vlogen, die hun gewicht niet konden dragen en dientengevolge omknakten. Vanaf de grond konden de gorzen dan rustig de zaden uit de pluimen plukken. Het zaad van Pijpestrootje blijft hier namelijk lang aan zitten en kiemt pas na een jaar. Hiermede was het talrijke voorkomen van de Rietgors in dit grensmilieu geheel verklaard: een goede dekking alsmede volop voedsel vlakbij. Op heide, verder van het bos verwijderd, bleek Pijpestrootje ook de trekpleister voor de Rietgors te zijn, of dit nu

overheerste of op hogere gedeelten tussen Dopheide of Struikheide verspreide pollen vormde. Minder houtgroei geeft dan door geringe dekking lagere aantallen. Naar ons bij latere naspeuring bleek, was ook in Engeland, het land van de „bird-watching”, dit verband tussen Rietgors en Pijpestrootje in de winter geenszins onopgemerkt gebleven. Zo vermeldt T. A. Coward in *The Birds of the British Isles*: „In northern England many, at any rate, leave and either wander further south or cross the sea; but Mr. J. Armitage has shown that large numbers winter on the Pennine moors in Lancashire and north Staffordshire among the moor-grass (*Molinia caerulea*).”

Behalve in rietvelden en heide met Pijpestrootje werd de Rietgors door ons in de winter alleen aangetroffen in 1 van de 32 opgenomen zand-blokken (4 stuks in een uitgestoven vlakte van de Loonse en Drunense Duinen met 5% vliegdennen en 25% Pijpestrootje aan bedekking) en in 1 van de 34 akkerland-blokken, een welig stoppelknollenveld onder Rhenen (zie D. L. N., 70 (1967), p. 47), matig onkruidrijk en uiteraard ruimschoots dekking biedend. Op dekkingsmogelijkheid is de Rietgors dus kenmerkend wel zeer gesteld, of deze nu door Riet, struiken, lage bomen of stoppelknollen geleverd wordt.

Wageningen,

Prof. Dr. D. M. DE VRIES,
G. DE VRIES-SMEENK.

